

Dosztojevszkij szerepe Fülep Lajos világképének alakulásában*

Kevés író befolyásolta Fülep életét olyan sorsdöntően, mint Dosztojevszkij. Talán csak Sziénai Szent Katalin és néhány keresztény misztikus hatása fogható az övéhez. A katolikus szenteket Mme Gordigiani, firenzei házigazdája, egy művelt idős hölgy adta a fiatal „anarchista” kezébe 1907–1908 telén, pár hónappal azután, hogy állami ösztöndíjjal a toszkán városba érkezett. Hatásuk rendkívüli és egész életre szóló volt. Kiadatlan 1909-es jegyzéseiben így ír életének erről a fordulatáról: „Akinek a legtöbbet köszönhetek Firenzében, az Mme G[ordigiani]. – Benne a végzetet, a gondviselést látom. A legkritikusabb pillanatban ő adta a kezembe a Theologia Deutsch-t, Molinost, s ami mindennél fontosabb: Santa Caterina da Sienat. Ez a legnagyobb jótétemény az életemben.”¹ Ezen olvasmányai hatására vált hívővé, tért meg szinte akarata ellenére.²

Dosztojevszkij esetében nem vagyunk ilyen szerencsés helyzetben. Nem maradt ránk Fülepnek olyan félreérthetetlen kijelentése a hatásáról, mint a sziénai szentéről. Sőt, amikor Fülep nyilatkozott legkedvesebb olvasmányairól a Kőhalmi Béla által szerkesztett, 1918-ban megjelent *Könyvek könyve* számára, Dosztojevszkijt meg sem említette. Jóllehet részben még 1918-ban is, két-három évvel korábban pedig egyértelműen Dosztojevszkij hatása alatt állt. Sőt, nemcsak ő, hanem szűkebb társasága, baráti köre is. Fülep ugyanis ekkor járt a Vasárnapi Körbe, ahol az egyik „házaszent” éppen Dosztojevszkij volt. (Csak érdekességként jegyzem meg, hogy Lukács György, a Vasárnapi Kör központi alakja az oroszok közül Dosztojevszkijen kívül még Tolsztojt és Gogolt is megnevezte Kőhalmi kérdésére.³) Egy újabb érv állításom mellett, hogy Fülep a tanítványai között is terjesztette Dosztojevszkij kultuszát. Tolnai Károly, a később Charles de Tolnay néven világhírré szert tett művészettörténész, éppen tőle kapta kölcsön *A Karamazov testvéreket*. A Dosztojevszkij hatásáról mondottakat látszik viszont cáfolni, hogy Fülep egész életében mindösszesen két-három gépelt oldalt szentelt neki. Ha akkora hatással volt rá, mint állítom, miért nem írt róla? A kérdés helyénvaló, de Fülep nemcsak Dosztojevszkijről nem írt hosszabban, hanem arról a Sziénai Szent

* Részlet egy hosszabb tanulmányból.

Katalinról sem, akinek a hatásáról expressis verbis nyilatkozott. Nem készült el a Szent Katalin leveleiből készült válogatással sem, amelyet Giovanni Papini, világhírű firenzei barátja könyvsorozata, a *Cultura dell'Anima* számára tervezett.⁴ A tanulmányok elmaradásának több oka lehetett. Mindenekelőtt Fülep alkata és ettől elválaszthatatlan munkamódszere. Fülep tisztában volt alkati hibájával, s egyik ritka – ha nem az egyetlen – önvallomásában szólt is róla: „...mindig nagyot akar, nagy dérrrel-dúrral beharangoz, de... néhány tollvonás után unottan ejti le a kezét...”⁵ A másik ok Fülep zárkózottságában keresendő. Az őt legmélyebben érintő dolgokról sohasem, vagy a legritkább esetben beszélt.

Tudjuk, hogy Sziénai Szent Katalinnak az eleven hitét köszönhette Fülep. Próbáljuk meg kideríteni, hogy vajon mit köszönhetett Dosztojevszkijnek.

A századfordulón nagy kultusza volt nálunk az orosz irodalomnak, az „oroszságnak”. A különböző értelmiségi csoportok az orosz kultúra más-más értéke mellett törtek lándzsát, mást-mást tekintettek példaképüknek. A Galilei Kör tagjaihoz például leginkább Bazarovnak, Turgenyev *Apák és fiúk* című regénye főhősének a nézetei álltak a legközelebb, de elsősorban nem Bazarov nihilizmusa, hanem szigorú elvisége és természettudományos világnézete.⁶ Schmitt Jenő Henrik és társai tolsztojánusok voltak. De nemcsak Tolsztoj keresztény anarchista nézetei hatottak Magyarországon, hanem Kropotkinéi is. Dosztojevszkijnek is volt kultusza, ha nem is akkora, mint a fentebb említetteké. Éppen ezért nincs mit csodálkozni rajta, sőt törvényszerűnek tekinthető, hogy Fülep már tizenkilenc évesen, mindjárt Pestre kerülése után ismerte és olvasta az írásait.

Egy 1904-ben kelt levelében arra biztatta Dutka Ákost, hogy haladéktalanul olvassa el a *Fehér éjszakákat*.⁷ Nem tudjuk, hogy Dutka megfogadta-e a baráti tanácsot, de tanítványa visszaemlékezése szerint Fülepnak élete végéig egyik kedves könyve maradt Dosztojevszkij e korai műve.⁸ (Megjegyzem, hogy ennek ellenére könyvtárának jegyzékében nem szerepel.)

Erdei Viktor 1907 márciusában állította ki képeit, szobrai, grafikáit Budapesten. A kiállítási katalógus előszavát, lírai esszé formájában Fülep írta. Az esszé hangja korábbi képzőművészeti, de egyéb írásaihoz képest is szokatlan és újszerű. Szigorú értelemben vett képzőművészeti kérdésekről alig esik szó benne: nem elemzi a kompozíciókat, a színhatásokat, nem szól Erdei Viktor helyéről a magyar művészetben stb. Ehelyett viszont feltűnően sok szó esik a lélekről, a hitről, az egyszerűségről, a szeretetről és főként a szenvedésről. Az egész cikkből érződik, hogy a fogékony fiatalember lelkét a közelmúltban nagyon felkavarta valami személyes élmény vagy olvasmány, s még nem tudott a hatása alól szabadulni. S most – bár az alkalom nem is a legmegfelelőbb – erről fog beszélni, mert ez számára fontosabb minden szakmai kérdésnél. Úgy látszik, hogy az élmény váratlanul és elemi erővel érte, s még nem ocsúdott fel. De mi kavarta fel ennyire a korábban magabiztos, sőt időnként

öntelt fiatalembert, mi lágyította meg az anarchistát, aki azt nyilatkozta ekkori önmagáról, hogy „túljárt... tekintetlenség dolgában Stirneren és Nietzsche-n”?⁹ Az előszó vége felé van egy idézet: „...eszébe jut az embernek egy másik nő, akihez valaki így szól: »Leborultam, nem teelőttem, hanem az emberiség összes szenvedése előtt.«¹⁰ Fülep nem árulta el, de ez az idézet Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése* negyedik részének negyedik fejezetéből való, s a „valaki” Raszkolnyikov, a nő pedig Szonja. Az idézet pontatlan. Szabó Endrénél, a *Bűn és bűnhődés* első magyar fordítójánál így hangzik: „– Nem teelőttem térdeltem én, hanem az emberiség összes szenvedése előtt...” Nem deríthető ki, hogy Fülep az 1914-ig megjelent négy kiadás közül melyiket forgatta, mert bár Szabó Endre javított első, 1888-ban megjelent fordításán, ezt a sort mindegyik kiadásban változatlanul hagyta. Szó szerint így olvasható az 1888-as (2. köt. 184–185.), az 1900-as (2. köt. 41–42.), az 1904-es (312.) és az 1911-es (312.) szövegben is. A pontatlan idézet is arról tanúskodik, hogy Fülepben oly mély nyomott hagyott a regény, annyira biztos volt a friss élményt magába szívó emlékezetében, hogy az idézetet nem is ellenőrizte. Raszkolnyikov szavainak tartós, rendkívüli hatásáról árulkodik az 1914 és 1916 között keletkezett *A regény a XIX. századbannak* egy látszólag általános-ságban mozgó, valójában ehhez a jelenethez nagyon konkrétan köthető mondata is: „Hogy Raszkolnyikov megértse az emberi szenvedés jelentőségét, hogy leboruljon ez előtt a szenvedés előtt (kiemelés – B. A.), hogy eljusson ahhoz a megismeréshez és ahhoz a gesztushoz, mely életének tudattalanul célja, ahhoz ölnie kell...”¹¹

Szinte törvényszerűnek tekinthető, s pontosan illeszkedik az orosz író hazai és külföldi fogadtatásának folyamatába, hogy 1907-ben Fülep éppen a *Bűn és bűnhődést* olvasta, s éppen ezért a regényéért lelkesedett. A századfordulón Dosztojevszkijnek elsősorban a korai művei voltak népszerűek, mindenekelőtt éppen ez a regény, amely szinte háttérbe szorította az életmű többi részét. György Lajos szerint ennek az egyoldalú fogadtatásnak az volt az oka, hogy a századelőn a magyar prózában a naturalizmus uralkodott, s ebből következően az olvasóközönség fogékonyabb volt a szociális, mint az etikai és vallási kérdések iránt. Raszkolnyikóban főként a szegénysorú diákot látták, akit rossz szociális helyzete sodort bele a – ma talán így mondanák – „megélhetési bűnözésbe”.¹² (Pedig Dosztojevszkij nem az oroszországi szegénységről akart beszélni, hanem azt kívánta bemutatni, hogy mivé lesz a világ, ha nincs Isten. Raszkolnyikov cselekedetével már ekkor is azt üzenete, amit Ivan Karamazov mond ki a legvilágosabban: ha nincs Isten, mindent szabad.) Persze akadtak kivételek. Hevesi Sándor, Fülep barátja, és 1911-ben *A Szellemnek* egyik szerkesztőtársa – akinek a soraiból talán Fülep nézeteire is következtethetünk – a regény mélyrétegeit is kitűnően megértette. Egyik fő érdemének tartotta, hogy mentes a „naturalizmus ocsmányságaitól”. A regénynek az ő korához szóló üzenete pedig szerinte az, hogy „Hiába mondja

a legújabb filozófia, hogy a bűn és erény relatív dolog, hogy valamikor bűn volt az, ami ma erény, s hiába iparkodik mentegezni a modern bűnöket.” Végül így foglalja össze mondanivalóját: „Dosztojevszkij regénye tehát az evangéliumi szeretet tisztító erejét hirdeti.”¹³ Nem tudjuk pontosan, hogy Fülep milyen mélységig követte a *Bűn és bűnhődés* eszmei mélységét, de a kiállítási katalógus előszavának egy-egy elejtett mondatából és még inkább hangulatából egyértelműen kitetszik, hogy nem úszott az árral, s a regényt nem szociológiai, hanem vallási és filozófiai szempontból közelítette meg. A huszonéves Fülep egy vonatkozásban követte a közízlést: ekkor még ő is a „Raszkolnyikov”-ért lelkesedett, s nem a kései nagyregényekért. Ez azonban nemcsak nálunk, hanem Európa-szerte így volt. (A *Bűn és bűnhődés* először 1888-ban jelent meg magyarul Szabó Endre fordításában, s az első világháború végéig még ötször.¹⁴) Jellemző, hogy 1888-ban Timkó Iván lefordította *A Karamazov testvéreket*, s a *Pesti Hírlap* folytatásokban közölte is, de könyv alakban először csak 1922-ben látott napvilágot.

Elvileg tehát Fülep 1907-ben már magyarul is olvashatta volna Dosztojevszkij kései nagyregényeit, amelyek később oly sorsdöntő hatással voltak rá, de erről még nincs kézzelfogható adatunk.

A vallásos fordulat

A kiállítási katalógus esszéjét 1907 februárjában írta Fülep, az ősz pedig már Firenzében érte: állami ösztöndíjjal utazott az Arno-parti városba, ahol hat évig maradt. Erdei Viktorról mondott szavait önmaga lelkiállapotára is találónak érzem: „Az ő nagy Természetéből még nem menekültek el az ősi istenek. Csak pogány vígságuk veszett el valahol. Már megérintette őket a szeretet tanításának szelleme. A könyörület, szomorú, fájdalmas szeretet.”¹⁵ 1907–1908 telén, nagy lelki tusák után tért meg. Tőle magától tudjuk, s idéztük is, hogy ez a vallásos fordulat mindenekelőtt a középkori misztikusok hatására játszódott le benne. Az eddig elmondottak fényében azonban minden belemagyarítás veszélye nélkül megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a lelki fordulat *előkészítésében* komoly szerep jutott a *Bűn és bűnhődés* írójának is, mintegy előkészítette a talajt Fülep vallásos fordulatához.

Az Itáliában töltött hét év alatt Fülep rengeteget tanult és dolgozott: Dante tanulmányozta, a stílusról tervezett könyvéhez gyűjtötte az anyagot, Assisi Szent Ferencről írt egy terjedelmes, végül kéziratban maradt tanulmányt, lefordította Nietzsche-től *A tragédia eredetét*, szerkesztette és írta *A Szellemet* stb. Hébe-korba azonban bele-belelapozott Dosztojevszkij műveibe is. Ennek kézzelfogható bizonyítéka itáliai tartózkodásának végére esik. 1913-ban járt a montecassinói bencés apátságban, s ebből a látogatásból született a *Mai vallásos művészet* című cikke. Ebben többek között a vallásos érzés természetéről, a déli olasz nép szenvedélyes vallásos érzelmi megnyilvánulásairól is elmélkedik. Kifejti, hogy a vallásosság differenciálatlan, ősi érzés, szinte

ösztön, amely bármely érzésnek kísérője lehet, olykor még a bosszúnak is. A dél-olasz nép körében bizony megesik, hogy azért fohászkodnak Istenhez, hogy segítsen megbosszulni a rajtuk esett sérelmet. S Fülep csodálatos párhuzamra bukkan egy egészen más temperamentumú népnél, az orosznál. Dosztojevszkij egy meg nem nevezett művének egy részletére hivatkozik: „Az emberi lélek legnagyobb eszű és szívű ismerője, Dosztojevszkij, mond el hasonló esetet, ahol két testi-lelki jóbarát, két öreg paraszt közül az egyik végzetesen megkívánja a másik zseboráját, égnék emelt szemmel, keresztet vetve s buzgón imádkozva e szavakkal szúrja le társát orozva: »Istenem, bocsáss meg nekem Krisztus nevében!« És hozzáteszi, hogy a vallásos érzés lényege minden rendű bűntényen s ateisztikus tanon kívül esik; van ebben az érzésben valami, amiről minden ateizmus lesiklik, s amikor az ember beszélni akar róla, valamiképp *sohasem róla*, hanem *valami egészen más dologról* tud csak beszélni, s így is lesz ez mindig.”¹⁶ A történet *A félkegyelműből* származik, Miskin herceg szájából hallhatjuk.¹⁷ Fülep megértette a jelenet üzenetét, magáévá tette azt, s egyik kulcsmozzanatként tartotta Dosztojevszkij világaéhoz. Egy-két évvel később, *A regény a XIX. században* című nagyesszéjében is visszatér rá: „Dosztojevszkijnél minden momentum szükségszerű és jelentőségteljes, az ún. bűn, a rossz, a gyilkosság már maga is része a vallásos momentumnak, mellyel szervesen összefügg.”¹⁸ Ez az idézet még egy fontos dologról tanúskodik. Arról, hogy Fülep 1913-ban már olvasta *A félkegyelműt*, s a felkapott, népszerű *Bűn és bűnhődéstől* eljutott ehhez a közízléstől kevésbé méltányolt regényhez is. Mint mindig, ezúttal is a maga útját járta. Egy érdekes mozzanatra hívom még fel a figyelmet. Szinte semmi jel nem mutat arra, hogy esszéje megírásához Fülep merített volna Vogüé, a nálunk is népszerű francia tudós művéből, *Az orosz regényből*. Ma még nem tudjuk, hogy csupán a véletlen szeszélye-e, hogy a két paraszt imént idézett története Vogüénál is felbukkan. Azt viszont tudjuk, hogy Füleppel ellentétben a francia értetlenül állt a különös történet előtt, s Dosztojevszkij szeszélye rohamának tulajdonította.¹⁹ Ami viszont meglepő és különös, hogy az Erdei Viktorról szóló 1907-es esszé egyik gondolata távolabbról emlékeztet a fentebb idézettekre: „Az a természet, melyet Erdei Viktor lát, még nem romlott meg az emberek kezében, nincs fölosztva, nincs paragrafusokba szedve, nincs ráhúzva esztétikai és etikai sablonokra. Érintetlen, szűzi, tiszta természet. A szépségnek a csúnya, a jónak a rossz itt nem ellentéte. Onnan van ez, hogy a művész egyforma szeretettel közeledik mindenhez.”²⁰ Nem állítom, hogy ez már Dosztojevszkij hatása, mindössze a gondolatok hasonlóságára kívántam rámutatni.

Fülep élete egy újabb fordulópontján, hazatérésekor foglalkozott újra behatóbban Dosztojevszkijel. Hétévi olaszországi tartózkodás után a „hogyan tovább?” kérdésével kellett szembenéznie. Egy-két évig úgy látszott, hogy a művelt, polgári értelmiség szokványos életútját fogja járni: tisztességes polgári

állást vállalt, s emellett végezte tudományos munkáját. Ez a nyugodt, de lanygos élet azonban nem elégítette ki a külvilág számára hűvös, fegyelmezett, de belül forró, szenvedélyes lelkiéletet élő Fülepet. Firenzében rátalált a krisztusi útra, s azután a maga módján azon járt, félmegoldások sohasem elégítették ki. Világéletében radikális volt mindenben: hitében is. Az evangélium szerint élni roppant nehéz, folytonos bukásoktól kísért folyamat, Fülep egyénisége számára pedig különösen az volt. Ő ugyanis nem megbocsátó, szelíd evangéliumi alkat volt, hanem inkább haragos, kérlelhetetlen ószövetségi próféta. Ennek ellenére az önmaga elé tűzött feladatok közül ez volt a könnyebbik. Őt ugyanis a cselekvő keresztény szentek példája vonzotta, akik nem elégedtek meg önmaguk üdvözülésével, hanem embertársaikat is magukkal kívánták vinni. A buddhizmus és a kereszténység közötti döntő különbséget éppen ebben látta. Többször is írt erről, életének ezen az új fordulópontján, 1917-ben is, az orosz népről szóló cikkében: „[az orosz nép]... kontemplatív életet élt, de nem úgy, mint az indiai fakír, aki a nirvánára készül, hanem mint a keresztény szent, aki az elhívó és elküldő szózatot várja.”²¹

Fülep ugyanazt a kérdést tette fel önmagának, mint fiatalkorának kedves gondolkodója – akit talán elsőként olvasott az országban, s akiről cikket is írt (sajnos elveszett) –, az ugyancsak radikális Kierkegaard: „...mert megérné-e a fáradságot oly elmúlt dolgokra emlékezni, amely a jelenben nem történhet meg?”²² Fülep szerint nem érné meg. Őt éppen abból a szempontból izgatta a szentek, és főként Szent Ferenc életútja, hogy a huszadik század elején megvalósítható-e, követhető-e, vissza lehet-e térni az Evangéliumhoz olyan radikálisan, mint a Poverello tette. Elméletileg hitt a visszatérés lehetőségében, de a közeget, amelyben ezt meg is valósíthatja, egyelőre még nem lelte.

A nép és az értelmiség

Az 1910-es évek közepétől került Fülep gondolkodásának középpontjába a nép. Előbb a népnek a művészetben játszott szerepét ismerte fel, pontosabban a népművészet jelentőségét, a népművészet stílussteremtő erejét. Ez idő tájt Fülep azt tartotta legfontosabb egyéni feladatának, hogy bábáskodjon egy új stílus megszületésénél. Ekkor úgy gondolta, hogy a nép küldetése *esztétikai* feladatra szól. Útkeresése közben kerültek a kezébe újra Dosztojevskij regényei. És, tegyük hozzá, Lev Tolsztoj regényei is. Rádöbben, hogy Oroszország két nagy írója éppen oly módon próbálta megújítani a válságba jutott európai kultúrát, mint ő, az Evangélium életre keltésével: „Mert míg Európa többi nemzete is átmegegy hasonló szellemi krízisen, melynek folyamán úgy a filozófiában, mint a tudományban és a művészetben objektív igazságokért küzd, addig egyedül orosz földön történhet meg, hogy a mai ember a megoldást az evangéliumi életnek a társadalomban való olyan radikális visszaállításában keresse, mint Assisi Szt. Ferenc annak idején.”²³ Igen, de kire támaszkodhat ebben a könnyűnek egyáltalán nem ígérkező küzde-

lemben? Dosztojevszkijtől és Tolsztojtól kapott a kérdésre választ: a népre. Dosztojevszkij hitte és regényhősein keresztül hirdette, hogy „Oroszországot a nép fogja megváltani”.²⁴ Értelmiségi körökben azonban Európa-szerte is hittek benne, hogy nemcsak Oroszországot, hanem Európát is az evangéliumot magában hordozó orosz paraszt fogja a válságból kivezetni. Fülep is hitt benne. Ekkortól hitt a nép *vallási* feladatára szóló küldetésében. Azt is tisztán látta, hogy az értelmiség elvesztette vallásos hitét, rá nem támaszkodhat, hiszen „...az úgynevezett művelt osztályoknak jobbadán sejtelmük is alig van a vallás erejéről s a vallásos életről”.²⁵ Sőt, ha valamit Dosztojevszkijtől, de talán még inkább Lev Tolsztojtól megtanult, az az volt, hogy csak a nép mentheti meg a talajtalan, vallástalan, nihilista értelmiséget. (A két orosz író a talajtalanságot főként az ún. raznocsinyec rétegre értette. Fülep nem tett ilyen megkülönböztetést.) Tolsztoj regényhőseiről írja: „A szkepticizmus és a nihilizmus – ez utóbbi fogalmat saját meghatározása szerint a legteljesebb értelemben véve: minden hit hiánya – korának gyermeke, aki elindul, hogy a menekvést, az élet értelmét és a megváltást megtalálja. Mindaz, amit a társadalom és a kultúra nyújthat neki, kielégítetlenül hagyja, sőt végső romlással fenyegeti... A megváltás kívülről jön hozzá. Valahol, valamikor, a nép egyszerű gyermekével találkozik, aki igénytelenül él, nélkülözések közepett, de nyugodt lélekkel, erős hittel, boldogan, és úgy is hal meg; egész életbölcse-sége egy-két szóval kifejezhető: »ne élj önmagadért; élj Istenért« stb. ... Ez Tolsztoj szellemi történetének sémája, és ez három nagy regényének, melyek életében egy-egy korszakot jelölnek, végső értelme. Külön-külön mindegyiknek is ez a problémája: a nihilista entellektüel találkozása az eredendő romlatlanság és a szív vallásának emberével, a muzsikkal, s e találkozás következményei (már a Háború és békében gróf Bezuhov találkozása Karatajevvel, Anna Kareninában Leviné Fedorral); együttvéve pedig mindhárom ugyanazt a témát szövi centrális jelentőségének fokozásával, úgyhogy a Feltámadás már mintegy apológiája a kialakult tolsztoji világnézetnek.”²⁶ Dosztojevszkij művészetének gyökerét és erejét is abban látja, hogy beleszületett az orosz nép evangéliumi vallásába, s azt ábrázolja regényeiben. Külön kiemeli, hogy ez a vallás „nem a papságnak s az intelligenciának”²⁷ a vallása! Fülep nem az intézményesült, dogmává merevedett, szokásaiban megcsontosodott vallásban hitt, hanem a lélekből fakadó, tiszta, őszinte hitben. Ezzel magyarázható az eretnekek, mindenekelőtt a valdensek iránti vonzalma is.

De ha az újraevangelizálás folyamatában az orosz népre vár kitüntetett szerep, akkor milyen kötelezettségek hárulnak egy magyar értelmiségire? A választ az orosz népről írott cikkében leljük meg: „Ez a nép [ti. az orosz – B. A.] ma már az egyetlen Európában, legfeljebb még a magyarra illik rá ez a jelző, hogy nép... A mi vérünk benne van ennek a népnek a vérében. Az a világrésznek beillő óriási terület, melyen Oroszország népe lakik, a legkülönbözőbb népfajokat hordozza. Köztük ott vannak a mi rokonaink, és ott vol-

tak, amíg be nem olvadtak, a mi őseink is.”²⁸ Íme a feladat! Az evangéliumi értékek nemcsak az orosz népben vannak meg, hanem ott szunnyadnak a magyarban is. Az értelmiség feladata éppen ez kell legyen, hogy élesztgesse ezeket a népben szunnyadó értékeket. Tehát a nép és az intelligencia viszonyának kölcsönösnek kell lennie. A népnek is szüksége van az értelmiség legjobbaira, akik a nép közé mennek, s gondozzák, pallérozzák azt. Neki is a nép közé kell hát mennie. A feladatot, pontosabban az ő személyes feladatát felismerte, most már „csak” meg kellett valósítania. Fülep rendkívül racionális ember volt, a legtöbb kérdést az eszével közelítette meg. Racionálisan felismerte az igazságot – vagy a vélt igazságot, amit akkori lelki fejlődése szempontjából megfelelőnek tartott –, ezután fokozatosan hozzászoktatta magát ehhez a felismeréshez, s lépésről lépésre teljes személyiségét ezen felismert igazságnak rendelte alá. Éppen azért, mert ő maga is átment rajta, a radikális lelki átalakulások nagyon foglalkoztatták. Lev Tolsztoj kapcsán is arra figyelt fel, hogy szüntelenül a „gyökeres emberi átalakulások izgató kérdésével” foglalkozott.²⁹ A Szent Ferenc-töredékben pedig ki is fejtette idevágó gondolatait: „Az embernek az átalakuláshoz szüksége van a Szellem mindenhatóságába vetett hitére, s az isten jószágára, könyörületére, a hitre, hogy istent mindenki megtalálhatja... Az embernek meg van adva a lehetőség arra, hogy kivonja magát a tisztán materiális törvények alól, az ember öntudata képes erre; s az ember alávetheti magát tisztán szellemi törvényeknek; az ember lemondhat akarataról, önnön céljairól, tulajdonságairól, karakteréről s teljesen átalakulhat s új életet élhet;... Mikor az ember lemond minden akarataról, akkor természetes, hogy az az egy akarata, melyet istenre függesztett, hatalmasan kifejlődik s lassanként magába olvasztja a többit: a többi akarat teljesen visszafejlődik s megmarad ez az egy. Amely végül egész perszonalitását betölti. Ez egy nevelt, fejlesztett, komplikált akarat...”³⁰ A fentebb leírt lelki átalakulás véghezviteléhez iszonyatos erőre, már-már kegyetlen következetességre volt szüksége. Benne megvolt mindkettő, éppen ezért sem magának, sem másnak nem bocsátotta meg a gyengeséget: „A gyöngeséget bűnhődni kell; mert a gyöngeség erkölcstelenség.”³¹ Fülep mélységesen hitt az akaratban. A sajátjában is, de elméletileg a kereszténység felébresztette nagy akaratban is: „...mint ahogy a kereszténységgel a metafizikának s az emberi pszichének, ugyanúgy az emberi akarat s az akarat hatalmának új korszaka kezdődik.”³² A céljai megvalósítása felé vezető úton megtette az első gyakorlati lépést: 1916. október 2-án beiratkozott a budapesti református Teológiai Akadémiára. De az elmondottakon túl milyen szerepe volt mindebben Dosztojevszkijnek, hiszen a cselekvés fontosságát nem egyedül tőle tanulhatta meg Fülep? Az evangéliumokban is, Szent Ferenc legendáiban is, Kierkegaard-nál és még számtalan helyen olvashatott erről.

Szent örület

De van-e egyáltalán értelme Krisztus születése után kétezer évvel, egy mindinkább profanizálódó, hitetlen világban az evangéliumi értékekről beszélni, azok szerint élni? Nem örültség ez? – fogalmazódik meg Fülepben is a kérdés. De igen – válaszol –, örültség, csakhogy „szent örültség”. Olyan örültség, amelyet az elhivatottakra ró ki a sors: „S valahányszor Krisztus után egy valóban mély új vallásos mozgalom támad életre, az nem filozófiai, tudományos, elméleti etc. alapon fog történni, hanem szeretetből kiindulva, mivel a cselekvés forrása és minden elméletnek megerősítője s megszentelője, valódi értékekre átváltója; olyképp, hogy egy szeretettel megtelt ember újra azonosítja magát az emberek sorsával, értük él és szenved, mint Krisztus vagy mint San Francesco, s kész életét adni értük, ha kell. Teljes nagyságában revelálta azt Krisztus s utána megisméltődött az San Franciscóban, Jacoponében, Sta Catherinában etc. – állandóan cselekvő, aktív erő; az ember értékének legmagasabbra egzaltálója, magával és istennel azonosítója, de egyben a legnagyobb kötelességeknek az ember vállára rovoja; maga is szenvedés, minél több szenvedésnek az ember fölé tornyosítója, de erőt adó; egy csodálatosan komplex érzés, melyben az ember egész lényé fölolvad és megnövekszik; tartós, állandó égés és féktelen szenvedély, nagyobb minden egyébnél, nem ismer korlátokat, *örület* [kiemelés – B. A.], mértéktelen, áttöri a lehetőség korlátait... parancsoló érzés, mely a legtöbb áldozatot hozatta eddig az emberekkel. E választottakban gyűltek meg az emberiség legjobb érzései és ösztönei, s egyetlen érzéssé tömörültek: hozzájuk hasonlóan soha semmilyen emberfaj nem szerette istent, a fölöttünk lévő hatalmat és testvéreiket, az embereket;... Megmenteni az embereket a pusztulástól, széjjelhullástól, elszéledéstől egy közösség teremtésével; s e közösségben megtartani és fölémelni az egyes embert.”³³ Ezt még Firenzében írta Fülep, de az 1917-es februári orosz forradalom után ez a meggyőződése még szilárdabb lett. Tisztában volt vállalkozása nehézségeivel, s éppen ekkortájt írta le, hogy „a történelmet nemcsak a kézzelfogható érdekek és a közönséges józanész gondolatai irányítják. Nagy fordulatokat a »szent örület« hoz meg – mint kétezer évvel ezelőtt.”³⁴ Igen, Fülep a történelemnek a kétezer évvel azelőtti krisztusi fordulatához hasonló fordulatra számított, s ennek a folyamatnak kívánt a katalizátora lenni. Kialakult benne „az örök Evangélium” gondolata. Eszerint az evangélium nem a történelem egyszeri, megismételhetetlen eseménye volt, hanem tértől és időtől függetlenül bárhol és bármikor életre kelhető. Dosztojevszkij nagyságát egyenesen annak tulajdonítja, hogy „annak az örök processzusnak megformáló művésze, mellyel az örök emberi meggyőződések, világnézeti formák és lelki attitűdök szükségképpen újra meg újra megszületnek, nevezetesen abban a népben, mely az új Evangélium létrehozására, helyesebben az örök Evangélium szakadatlan létrehozására, hivatott...”³⁵ Hítte, hogy igenis ezért kell elmenni a kis közösségekbe, a nép közé,

s a példa ragadós lesz, láncreakciót fog beindítani, az evangéliumi közösségek egyre bővülni fognak, csak merni kell elindulni a keskeny úton. Szó szerint úgy, ahogyan Fülep Miskin hercegről írta: „Az Idióta szintén az örök törvény érvényéről szól: bárhogyan alakul is a világ, ha valaki ennek a törvénynek tökéletes szolgája, akkor minden átalakul körülötte, és megindul a kísérlet processzusa széles rétegekben.”³⁶ Ezek a mondatok nem kizárólag, sőt elsősorban nem Dosztojevszkij félkegyelmű hercegről szólnak: önvallo-más ez, személytelen megfogalmazásban a legszemélyesebb vallomás.

Fülep hitt a szent örület és a szent örültek történelemformáló erejében. Ezt a hitet is főként Dosztojevszkijnek és az orosz kultúrának köszönhetjük.

Az orosz kultúra különös, egyedi, más kultúrákban csak elvétve megtalálható jelensége a „szent örület” (*jurodsztvo*).³⁷ Az örültek, bolondok, félkegyelműek tisztelete az Evangéliumra vezethető vissza, az Újszövetség néhány helyének szó szerinti értelmezéséből táplálkozik: „Mi bolondok a Krisztusért, ti pedig bölcssek a Krisztusban; mi erőtlenek, ti pedig erősek; ti dicsőségesek, mi pedig gyalázatosak. Mindezideig éhezünk is, szomjúhozunk is, mezítelenkedünk is, bántalmaztatunk is, bujdosunk is. Fáradozunk is, tulajdon kezünkkel munkálkodván; ha szidalommal illetetünk, jót kívánunk; ha háborúságot szenvedünk, békességgel tűrjük. Ha gyaláztatunk, könyörgünk: szinte a világ szemetjévé lettünk, mindeneknek söpredékévé egész mostanig.”³⁸ Valamint: „Senki se csalja meg magát. Ha valaki azt hiszi, hogy bölcs ti köztetek e világon, bolond legyen, hogy bölcscsé lehessen.”³⁹ Ebből az is következik, hogy a szellemi fogyatékosoknak, örülteknek, bolondoknak csak a Biblia minden egyes szavát szó szerint komolyan vevő korokban volt különös megbecsülésben részüik. Úgy gondolták, hogy az Úr közvetlenül szól általuk, mert a bolondokból hiányzik az a szűrő, amely az egészségesekben működik. A bolondok nem ellenőrzik mondanivalójukat, s mivel gondolataikat önmaguk zavart elméjéből nem meríthetik, csak Isten sugallhatja szavaikat.

Lihacsov, a régi orosz kultúra kiváló kutatója a szent örültek két fajtáját különíti el: a természettől valót és a Krisztusért vállalt önkéntes örültséget. Az első esetben a szent örült beteg, gyengeelméjű, a második esetben viszont szó sincs gyengeelméjűségről, hanem tudatos választásról, Krisztus követéséről. Ők tiszta fejjel, ép elmével választották ezt az életformát és vonultak ki a „normális” társadalomból, hogy szó szerint megvalósítsák az Újszövetség idézett helyein leírtakat: önmagukat megalázták, meztelenül, vagy csaknem meztelenül, rongyokban jártak, aszkéta életmódot folytattak, örültek tett-ték magukat, testüket sanyargatták, a testiséget megvetették.

A szent örületnek van egy passzív és van egy aktív része. Passzív részében a szent örült cselekedetei önmagára irányulnak, öntestének sanyargatására, az aszketikus gyakorlatokra.

Életmódjuk aktív része abból állt, hogy ezek az őrütek nappal a városok terein, utcáin, az emberek között jártak-keltek, s ostorozták a világ bűneit, lerántották a leplet gazdagok és szegények bűneiről egyaránt, nem tisztelték a társadalmi normákat és előjogokat, téren és időn kívül, az örök evangéliumi szegénységben éltek. Gyakran tanyáztak templomok közelében, fedél sohasem volt a fejük fölött, akkor ettek, amikor a hívektől kaptak valamit. Úgy éltek, mint az ég madarai, elég volt nekik a mai nap gondja, nem gondoltak a holnappal.

Lihacsov helyesen jegyzi meg: „Aki szent őrütnak állt, az kivonult a kultúrából, megszakított vele minden kapcsolatot.”⁴⁰ Láttuk azonban, hogy Füleptől idegen ez a kivonulás, ez az életszemlélet, hiszen az indiai fakír kapcsán éppen ezt bírálta. Van-e egyáltalán köze Dosztojevszkij szent őrütljeihez? Van, mert a szent őrütltségnek itt leírt formája a XVII. században virágzott Oroszországban, s Dosztojevszkij hőseitől ugyanúgy idegen ez az életforma.

Középkori elődeikhez képest Dosztojevszkijnél a szent őrütek jelentős változáson mennek át. Külsőre megváltoznak, polgári ruhába bújnak, s nem szakadt rongyokban járnak. Ebből következik, hogy Dosztojevszkij szent őrütljeiből elvész a komikus elem. A középkori szent őrütl mindig a nevetségesség és a komolyság határán járt. Ezzel ellentétben Dosztojevszkij szent őrütljei nem mutatnak rokonságot sem a bohócokkal, sem a vásári komédiásokkal (*szkomoroh*). De nemcsak a komikus elem hiányzik Dosztojevszkij hőseiből, hanem a kritikai elem is. Dosztojevszkij „őrütljei” nem ostorozzák környezetüket, hanem szelídségükkel példát mutatnak. A szent őrütl kitüntetett névre elsősorban Miskin herceg és Aljosa Karamazov tarthat igényt. Miskin hercegről a regényben Rogozsin mondja ki, hogy szent őrütl: „...akkor te jámbor bolond vagy, hercegem, no, de hát épp az ilyeneket szereti az Isten, mint amilyen te vagy!”⁴¹ Ugyanez Aljosáról pedig többször is elhangzik.⁴² A régmúlt századok szent őrütljei lemondtak minden szépről, lenézték, megvetették a szépet, s teljesen alárendelték az erkölcsnek. Végredményben a korai kereszténység ideáljához tértek vissza, mely szerint a testi szépség az ördögtől való. Náluk az esztétikai elemet teljes egészében elnyelte az etikai elem. Dosztojevszkij hitte, hogy a szépség fogja megváltani a világot, s éppen ezért, bár az ő szent őrütljeiben is az etikai tartalom az elsődleges, hogy helyet a szép számára is. Dosztojevszkij lelki tartalommal, erkölcsi kiválósággá alakítja a szent őrütlöt, s lemond a külső ismertetőjegyekről. Ezáltal emberibbé, hétköznapiabbá és észrevétlenebbé válik a szent őrütl. Külső jegyek alapján nem is ismerhető fel. Miután elhagyta a kolostort, Aljosa esetében hangsúlyozza is, hogy jól szabott ruhát viselt. Miskin „nem valami jól öltözött”, de nem is kirívóan rosszul. Ez lényeges változás a középkori szent őrütlök ideális meztelenségéhez képest. Dosztojevszkij szentjeinek már semmi közük a szellemi fogyatékosokhoz. Iskolázott, kulturált megjele-

nésű polgárok. Miskin és Aljosa Karamazov véleménye természetesen nem azonos Dosztojevszkijével. Jelen esetben ennek a kérdésnek azonban nincs jelentősége, mert Fülep szempontjából mindegy, hogy egy regényhős, vagy egy élő ember hatására érlelődött benne cselekvéssé a szent örület. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk azonban, hogy *Az író naplójában*, L. Tolsztoj *Anna Kareninájának* Levinjéről elmélkedve maga Dosztojevszkij is félreérthetetlenül vall: „...mindenki megérti a világon, vagy legalábbis képes rá, hogy megértse: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Ebben a tudásban benne foglaltatik minden emberi törvény lényege, ahogy Krisztus kinyilatkoztatta. Mellesleg, ez a bizonyosság velünk született, tehát mintegy ajándéku kaptuk, mivel az ész semmiképpen sem vezethetett volna ilyen bizonyosságra. Hogy miért? Egyszerűen azért, mert ha az eszünkre hallgatunk, a felebaráti szeretet – esztelenség.”⁴³ Ebben a megközelítésben érthető meg nagyon világosan Chesterton paradoxona: „őrült az, aki mindenét elvesztette, kivéve az eszét.”⁴⁴

Dosztojevszkijnél és nyomában Fülepnél a szent örület választás az elmélet és a gyakorlat között, választás – Dosztojevszkij kategóriáinál maradván – a cselekvő és az ábrándozó szeretet között.⁴⁵ Fülepnek is választania kellett, hogy elméletileg, elvontan, általánosságban szereti-e a népet, az íróasztal mellől, könyvekből, vagy cselekvően. Fülep azonban tudta, csakúgy, mint Dosztojevszkij, hogy „Az emberiség iránti elvont szeretetben csaknem mindig saját magát szereti az ember”,⁴⁶ s eszerint is cselekedett: a könyveket elhagyta, s az emberek közé ment.

(Tehát Fülepnél is és Dosztojevszkijnél is a szent örület az újraevangelizáció bátorsága, annak bizonyossága, hogy Krisztus után kétezer évvel is lehet az Evangélium szellemében élni.)

Orosz kutatók egyöntetű véleménye szerint a római katolikus világban talán csak egyetlen szent mutat némi rokonságot a pravoszláv szent örültekkel – Assisi Szent Ferenc. Meg Jacopone da Todi – teszem hozzá. Fölösleges bizonygatnom, hogy éppen Szent Ferenc szinte senkihez sem hasonlítható fontos helyet foglalt el Fülep gondolkodásában. Vonzotta őt ez a szent örült. S valóban, életrajzaiban, legendáiban Szent Ferencnek újra és újra visszatérő jelzője az örült: „...sokan eszelősnek tartották, rokonok és idegenek futóbolondnak csúfolták, kővel, sárral hajigálták.”⁴⁷ Máshol: „Ezek az emberek vagy egészen közel állnak az Úrhoz tökéletesség dolgában, vagy bolondok, mert íme, életük minden remény nélkülinek látszik. Hiszen alig esznek valamit, saru nélkül járnak és a lehető leghitványabb ruhába öltöznek.”⁴⁸ Az orosz szent örültek gyakorta úgy kezdték új életüket, hogy levetették ruhájukat, lemeztelenítették magukat. Szent Ferenc az assisi dóm előtt szintén ledobálta magáról ruháit, mondván, hogy Jézus majd felöltözteti őt.

A középkor tanulmányozása során, a ferences mozgalmat kutatva, Assisi Szent Ferencről írva ismerkedett meg Jacopone da Todi költészetével. Mind

versei, mind életútja mély nyomott hagytak Fülepben. Jacopone (1230?–1306) jogot végzett, boldog házasságban élt, de utóbb annyira megrázta imádott feleségének értelmetlen halála, hogy teljesen hátat fordított a világi életnek, s belépett a ferences rendbe. A renden belül ez idő tájt háborúskodtak egymással az alapító Assisi Szent Ferenc szelleméhez, az evangéliumi szegénységhez szó szerint ragaszkodó spirituálisok és a némi vagyont megengedő, elnézőbb konventuálisok. VIII. Bonifác pápa a konventuálisokat támogatta, a spirituálisokat üldözte, sőt legradikálisabb szószólóikat börtönbe is vetette: Todit is. A katolikus Európában egyedül a Krisztusért lángoló Todi énekelt a „szent örületről”, a „santa pazzia”-ról. Az *Ó, szív öröme (O inbello del core)* című versében írja: „Ez a szent rajongás »kívülről nem érezhető«, aki meg nem tapasztalta, örültnek hisz érte.”⁴⁹ Fülep többször is hivatkozott Todira, s a legnagyobbakkal említi egy sorban: „...egy szeretettel megtelt ember újra azonosítja magát az emberek sorsával, értük él és szenved... teljes nagyságában revelálta azt Krisztus s utána megisméltődött az San Francescóban, Jacoponéban, Sta Catherinában etc.”⁵⁰ Költőként is a legnagyobbak közé sorolta: „Nincs az egész kereszténységnek még egy költője, aki az Istenhez, a szenvedő Krisztushoz való szerelmet oly féktelen szenvedéllyel, oly erős, olykor brutális fordulatokkal énekelte volna meg, mint Jacopone.”⁵¹ Szinte biztos, hogy a „szent örült” iránti tiszteletből ejtette útba umbriai kirándulása során, 1908 júliusában, Jacopone szülővárosát, Todit is.

Fülep tehát előbb ismerte Todit, az olasz „szent örültet”, mint Dosztojevszkij hőseit. Mégis Dosztojevszkij hatása a számottevőbb. Ennek az az oka, hogy Fülep elvetette a Todi-féle túlzó aszkézist. Dosztojevszkij is elvetette, ezért az ő „modernizált” szent örülete volt a járhatóbb út Fülep számára. Nemcsak arra gondolok, hogy Fülep nem sanyargatta magát, megadta a testnek, ami járt neki, hanem arra, hogy elméletileg is elvetette a túlzó aszkézist. Tanúbizonyosság rá Szent Ferencről írt töredékének néhány mondata.⁵² Nem vállalta a teljes szegénységet, nem lett remete, hanem a közösségért, a népért való munkálkodást választotta.

Fülep „örök evangélium”-koncepciójának kialakulásában komoly szerepe lehetett Nietzscheknek is. A *tragédia eredete* elé írt nagy tanulmányában olvashatjuk: „Nietzsche, mielőtt végleg elintézné, vázolja a kereszténység történetét – amint ő látja. Már a szó maga: »kereszténység« – félreértés. Valójában csak egy keresztény volt a földön, s az *meghalt* a kereszten. ...Hamis és esztelen dolog, ha egy »hitben«, mondjuk a Krisztus által való megváltás hitében, látjuk az ember keresztény voltának alapját: csak a keresztény életgyakorlat, az olyan élet, melyet a kereszten Krisztus élt, csak az keresztény... S ez – még ma is lehetséges, az ilyen élet bizonyos embereknek szükséges is: az igazi, az eredeti kereszténység minden időben lehetséges lesz. Nem a hit, hanem a cselekvés, mindenekelőtt sok *nem-cselekvés*, másfajta élés és levés a fő... A Megváltó egész élete nem volt egyéb az evangélium gyakorlásánál –

a halála sem volt egyéb... Az életgyakorlatot hagyta örökül az emberiségnek...⁵³ Ebből a szövegrészből úgy tűnhet, hogy Fülep általánosságban beszél Nietzschéről, holott majdnem szó szerint idézi az *Antikrisztust*.⁵⁴ Első pillantásra is szemet szúr, hogy ezek a gondolatok teljesen Fülep szájíze szerint valók, s néhány, itt nem idézett teológiai kitévelt leszámítva, teljesen egybeesnek az ő gondolataival. Tanulmányában Fülep nem hivatkozik rá, de ugyanebben a művében Renant kritizálva Nietzsche még egyéb meglepő, a témánkba vágó kijelentéseket is tesz: „Abban a világban, melyben Jézus él, az égvilágon semmi értelme sincs egész fogalmiságunknak, a »szellem« kultúrfogalmának. A fiziológus szabatosságával szólva itt egy egészen másfajta szó lenne inkább helyénvaló: mégpedig az a szó, hogy idióta.”⁵⁵ Az *idióta* szó itt nem véletlen. A Krisztus „beteges érzékenységéről” értekező Nietzsche párhuzamot von az Evangélium és az orosz regények világa között, majd név szerint megemlíti Dosztojevszkijt.⁵⁶ Sőt, Nietzsche kétszer is idézte az Újszövetségnek azokat a helyeit,⁵⁷ amelyekből a szent örület táplálkozik – a legmélyebb megvetés hangján.⁵⁸

A szenvedés

A nagy keresztény gondolkodók – például Pascal, Kierkegaard – egybehangzóan hirdetik, hogy a szenvedés elválaszthatatlan a kereszténységtől. Vatai László, Dosztojevszkijről szóló könyvében még mehökkentőbb megfogalmazásban idézi ezt a gondolatot: „...a szenvedést, azaz kereszténységünket nem az emberek előtt kell igazolni, hanem mindig magunkat kell igazolni a szenvedésben a kereszténység előtt.”⁵⁹ Ez a megállapítás Fülep esetében is találó. Attól a pillanattól kezdve, hogy megérintette a kereszténység, a szenvedés is kitüntetett helyre került világképében. S ezt a pillanatot Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése* óta tudjuk nyomon követni, az Erdei Viktor kiállítási katalógusa óta, 1907 februárjától. Valószínű, hogy a szenvedés erejéről már korábban is volt tudomása, de ezek többnyire megmaradtak olvasmányélménynek. Nietzsche hatására gondolok, akinek a műveit korábban olvasta, mint az orosz íróét. Nietzsche a *Korszerűtlen elmékedések* egyik darabjában, a *Schopenhauer mint nevelőben* írja: „...tudja, amit Eckhart mester szintén tudott: »a leggyorsabb állat, amely a tökéletességhez visz el titeket, a szenvedés.«”⁶⁰ Azért idéztem éppen ezt Nietzschétől, mert talán ez a sor a nyitja annak is, hogy Fülep honnan ismerte szinte még gyermekfővel Eckhartot és a többi misztikust. Ez azonban egyelőre még csak bizonyításra váró feltételezés. Ami biztos, hogy az Erdei Viktorról szóló esszé gondolatai már egyértelműen a szenvedés körül forognak, s emögött bizonyíthatóan Dosztojevszkij hatása rejlik.

A Firenzében Assisi Szent Ferencről írt töredéke bevezetőjében a harmadik részt a szenvedésnek szentelte: *A szenvedés legyőzése – a szenvedés értéke*. S utána, a negyedik fejezetben, még egyszer visszatér a kérdésre, immár a vígsággal kapcsolva össze. Krisztus és a kereszténység egyik legnagyobb fegyverté-

nyének azt tekinti, hogy a „két legnagyobb energiát: a szenvedést és a szeretetet”,⁶¹ melyek eddig szunnyadtak, fel tudta használni. Ugyanolyan radikálisan fogalmaz, mint Vatai szerzői: „Mert szenvedni *kell* – ez Krisztus után és keresztények számára törvény. Csak az igazi keresztény, aki szenved.”⁶²

A szenvedés megváltó erejét hirdette kedves költője, Jacopone da Todi is, a szent őrült. Élete egyik legmegrendítőbb élményekor, amikor Szováta környékén találkozott a magyar Platon Karatajevvel, Fülepnek az ő sorai jutottak eszébe: „O Signor, per cortesia, mandame la malsania!” (Ó Uram, kérlek, küldj rám esztelenséget!).⁶³

A szenvedésről azonban a legtöbbit kétségtelenül Dosztojevszkijtől tanulta, s a szenvedés szeretetében látta alakjai legjellemzőbb vonását: „»Szenvedni akarok« – ez Dosztojevszkij alakjai között igen soknak az alapmotívuma. Kiért? miért szenvedni? – mindegy. A fő a szenvedés, melynek megváltó erejét atavisztikusan érzi és egyénileg kipróbálni akarja az ember – és beleveti magát fanatikusan, mindenének, az életének feláldozásával. Akit a szenvedés istene kiválaszt és elhí, az többet se kér, se lát, hanem megy a célja felé.”⁶⁴

De a szenvedés vállalását nemcsak a regényhősök sajátjának tartja. Azoknak a hús-vér orosz forradalmároknak, akikkel Párizsban és Londonban találkozott, Fülep szerint a valóságban is a szenvedés volt a programjuk: „A forradalmárok mintha mind a Dosztojevszkij Mikolkájának a testvérei lettek volna, aki magára veszi a más gyilkosságát, mert »szenvedni akar« ...Szenvedni, sokat, szakadatlanul szenvedni – ez volt az orosz forradalmároknak a be nem vallott, de tulajdonképpvaló programjuk. Irreális és fantasztikus program, mint amilyen irreálisnak és fantasztikusnak látszott az orosz nép egész befelé való lelki élete. De a történelmet nemcsak a kézzelfogható érdekek és a közönséges józan ész gondolatai irányítják. Nagy fordulatokat a »szent örület« hoz meg – mint kétezer évvel ezelőtt is.”⁶⁵ És itt kapcsolódik össze a szenvedés és a szent örület!

(Az igazság megkívánja, hogy szembenézzünk a tényekkel. A történelem megcáfolta Fülepnek az orosz forradalmárokról alkotott eszményi képét. Voltak olyan forradalmárok is, amilyeneknek Fülep festi le őket, a *szenvedést vállalók*, de a történelem kerekét a *szenvedést osztók* ragadták kezükbe Oroszországban.)

A fülepi korrelációk és Dosztojevszkij

A regény a XIX. században 1914 júliusa⁶⁶ és 1916. július 24.⁶⁷ között készült. 1916 tavaszán Fülep egy másik nagy művén is dolgozott, a *Magyar művészetben*. Az előbbit a szélesebb olvasóközönségnek szánta, ezért népszerűbb a formája, míg az utóbbi – bár Fülep erről is azt nyilatkozta, hogy egészen kis igényvel látott hozzá – sokkal nagyobb elméleti igényről tanúskodik. Amit a regényről szóló esszéjében csak felvázolt, amire ott csak célzott, azt a *Magyar művészetben* részletesen kifejtette. Éppen ezért a regénytörténeti tanulmány egyes részei, kijelentései meg sem érthetők igazán a *Magyar művészet* nélkül.

Jó példa erre, hogy például a *korreláció* szót egyetlenegyszer sem írta le, pedig mindvégig jelen van a cikkben – méghozzá Dosztojevszkijről értekezve hangsúlyosan.

Fülep elméleti gondolkodásának középpontjában ekkor a korrelációk álltak, korrelatív párokban gondolkodott: levés – lét, időbeli – örök, egyedi – egyetemes stb. A XIX. századi regényt is egy korrelatív párral – az időbeli és örök párjával – különíti el a megelőző korok irodalmi alkotásaitól. A XIX. századi regényekben az örök, az időtlen kategóriáit háttérbe szorította az időbeli, a korhoz kötött: a XIX. századi regény jellegzetesen *társadalmi regény*.

1910-es évek közepétől Fülep gondolkodásában igen fontos szerepet játszott a küldetés problémája. Nemcsak személyes elhivatottság-érzésére, küldetéstudatára gondolok, hanem a küldetés szerepére művészetfilozófiájában. Fülepnél nemcsak az egyéneknek, de a népeknek is küldetésük lehet, s ugyanúgy, mint az egyén esetében, a népek küldetése is egy-egy, csak általuk megvalósítható, csak nekik rendelt művészi formára szól. A népeknek az a feladatuk, hogy ezt a nekik rendelt művészi formát megtalálják, beteljesítsék: „...ez a küldetés azért nemzeti, mert az illető probléma megoldása csak neki adatott meg; de szólhat annak a szorosabb problémának megoldására is, hogy mi módon veszi fel az etnikai-nemzetit a művészi-univerzálisba, vagyis miként oldja meg az egyetemes és nemzeti korrelációjának kérdését a maga sajátos etnikai anyagán.”⁶⁸ Tehát bármily paradox, egy nép művészete akkor a legegységesebb, amikor a legegységesebb. Fülep szerint ilyen – egyszerre a legegységesebb és legegységesebb – művészet a görögöké: „Alkotásai az időből kiemelkedve az idea általános érvényű megvalósulásaiként állanak előttünk. Összességük pedig magának a műfaj ideájának megtestesülése.”⁶⁹

Minden nép küldetése más-más művészi formára, sőt más-más műfajra szól. Az orosz népnek „a regény terén jutott sajátos és rendkívüli jelentőségű misszió”.⁷⁰ Fülep szerint az orosz regény Dosztojevszkijben érte el csúcspontját. S az előbb vázlatosan elmondottakból logikusan következnie kell, s következik is, hogy ő a „legoroszabb mindnyájuk között”.⁷¹ De azért, hogy a „legoroszabb”, egyben a legegységesebbnek is kell lennie. S valóban: „Epikai formájához oly módon jut el, mint emberei a maguk igazságához. És mint ahogy azok felfedezték az evangéliumot, ha az még nem léteznék, úgy nála megszületnék az epikai forma, ha még meg nem született volna. Mert *a maga egyéni formája* – az örök lelki momentumok kialakulásának szükség-szerűségét és a kialakulás processzusának minden mozzanatában egyöntetűen működő isteni akaratot és népi fátumot kifejező forma – *maga az epika örök formája*”⁷² (kiemelések – B. A.). Ez a legnagyobb elismerés, amit saját művészetfilozófiai rendszeréből kiindulva, Fülep művésztől mondhatott! Ezzel a megállapítással Dosztojevszkijt egy sorba helyezte a görög klasszikusokkal.

*

Összegzőképpen elmondhatjuk tehát, hogy Fülep számára Dosztojevszkij nemcsak esztétikai élményt, sőt elsősorban nem azt nyújtott, hanem az élet-programjában őt megerősítő *vallásos* élményt: megerősítette hitében, hogy az Evangélium bármikor megélhető. Fülepnek ön maga kiteljesítéséhez volt szüksége Dosztojevszkijre, életprogramja megvalósításához merített erőt belőle. Nem esztétikai élmény volt számára, hanem erkölcsi imperatívusz. Sem Dosztojevszkijről, sem a többi orosz íróról nem mond soha esztétikai ítéletet, poétikai problémákat sem boncolgat, csak a világnézetükről nyilatkozik. Azt is ki kell mondani, hogy Fülep Dosztojevszkijről alkotott képe rendkívül eredeti, de egyoldalú: nem látta meg benne az európai felvilágosodás kritikussát, nem vette észre, hogy Dosztojevszkij regényeiben, szinte egyedülálló módon az európai irodalomban, a szocializmust bírálja rendkívüli jövőbe látó képességgel. Fülep irodalmon kívüli szerepet szánt Dosztojevszkijnek, sőt azt mondhatjuk, hogy szinte az egész orosz irodalomnak. Népmvelő apostolt látott benne.

Befejezésül válaszolunk a tanulmány elején feltett kérdésre. Mit köszönhet Fülep Dosztojevszkijnek? Ha Sziénai Szent Katalinnak az eleven hitet köszönhette, hogy hívővé lett és megtért, Dosztojevszkijnek a végső lökést, hogy „örült” lépését meg merje tenni, hogy igazi cselekvő kereszténnyé legyen, s a nép közé menjen falura, s ott töltsön húsz évet.

1 *Naplójegyzetek*. Firenze, 1909. MTAK Kéziratára, Ms 4592/7. 10.

2 Erről részletesebben lásd BABUS Antal, *Miért választotta Fülep Lajos a magyar falut a világvárosok helyett?* Kortárs, 1990/2.

3 LUKÁCS György, „*Könyvek könyve*” = *Ifjúkori művek (1902–1918)*, Bp., 1977, 767.

4 *Naplójegyzetek*. Firenze, 1909, Ms 4592/7. 10.

5 FÜLEP Lajos, *Tihanyi Lajos = FÜLEP, A művészet forradalmától a nagy forradalomig*, I–II, Bp., 1974. I, 253–254. (A továbbiakban: FÜLEP I, illetve II.)

6 POLÁNYI Károly, *A Galilei Kör hagyatéka = Szabadkőműves gondolatok*, Bp., 1993, 60.

7 *Fülep Lajos levelezése I*, Bp., 1990, 21.

8 Uo., 22.

9 FÜLEP Lajos, *Egybegyűjtött írások II*, Bp., 1995, 388. (A továbbiakban: *Egybegyűjtött írások II*.)

10 FÜLEP I, 187.

11 *A regény a XIX. században = Egybegyűjtött írások II*, 368.

12 GYÖRGY Lajos, *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai*, Kolozsvár, 1946, 39.

13 HEVESI Sándor, *Raszkolnyikov = D. ZÖLDHELYI Zsuzsa, Orosz írók magyar szemmel*, I, Bp., 1983, 271–274.

14 REJTŐ István, *Dosztojevszkij Magyarországon (1850–1945) = Tanulmányok a magyar–orosz kapcsolatok köréből*, II, Bp., 1961, 302.

15 FÜLEP I, 186.

16 FÜLEP I, 527–528.

17 F. M. DOSZTOJEVSZKIJ, *A félkegyelmű*, Bp., 1972, 223–224.

18 *A regény a XIX. században = Egybegyűjtött írások II*, 368–369.

19 E. M. De VOGÜÉ, *Az orosz regény I–II*, Bp., 1908, II, 29.

20 *Erdei Viktor = FÜLEP I*, 185.

21 *Az orosz nép = FÜLEP I*, 609.

22 Sören KIERKEGAARD, *Félelem és rettegés = S. Kierkegaard írásaiból*, Bp., 1982, 273.

23 *A regény a XIX. században = Egybegyűjtött írások II*, 369.

24 F. M. DOSZTOJEVSZKIJ, *A Karamazov testvérek*, I–II, Bp., 1982, I, 464.

25 *Az élet értékei = FÜLEP I*, 604.

- 26 *A regény a XIX. században* = *Egybegyűjtött írások II*, 369.
 27 Uo., 367.
 28 *Az orosz nép* = FÜLEP I, 612.
 29 *A regény a XIX. században* = *Egybegyűjtött írások II*, 368.
 30 [San Francesco] = *Egybegyűjtött írások II*, 392–393.
 31 FÜLEP I, 608.
 32 *Egybegyűjtött írások II*, 395.
 33 [San Francesco] = *Egybegyűjtött írások II*, 400.
 34 *Az orosz nép* = FÜLEP I, 610.
 35 *A regény a XIX. században* = *Egybegyűjtött írások II*, 368.
 36 Uo.
 37 *Az orosz „szent örületről” bővebben lásd Ioann KOVALEVSZKIJ, Jurodsztvo o Hriszte, Moszkva, 1895; D. C. LIHACSOV, N. B. PANCSENKO, N. V. PONIRKO, Szmeh v drevnej Ruszi, Nauka, 1984.*
 38 1Kor 4.10–13.
 39 1Kor 3.18.
 40 D. C. LIHACSOV, N. B. PANCSENKO, N. V. PONIRKO, *Szmeh v drevnej Ruszi*, Nauka, 1984, 78.
 41 DOSZTOJEVSZKIJ, *A félkegyelmű*, Bp., Európa, 1972, 15. A „jámbor bolond” az orosz eredetiben *jurogyivij*.
 42 DOSZTOJEVSZKIJ, *A Karamazov testvérek*, I–II, Bp., 1982, I, 120., 286.
 43 DOSZTOJEVSZKIJ, *Tanulmányok, vallo-mások*, Bp., 1985, 143.
 44 Ez volt Pilinszky egyik kedves paradoxona, többször is hivatkozott rá. Lásd PILINSZKY János, *A mélypont ünnepélye*, Bp., 1984, I, 521.
 45 DOSZTOJEVSZKIJ, *A Karamazov testvérek*, Bp., 1982, I, 86., 89.
 46 DOSZTOJEVSZKIJ, *A félkegyelmű*, Bp., 1972, 463.
 47 *Fioretti*, Bp., Szent István Társulat, 1980, 218.
 48 *A három társ legendája*, Agapé, 1995, 40.
 49 MADARÁSZ Imre, *Az olasz irodalom története*, Bp., 1994, 14.
 50 *San Francesco* = *Egybegyűjtött írások II*, 400.
 51 *Dante* = *Egybegyűjtött írások II*, 514.
 52 [San Francesco] = *Egybegyűjtött írások II*, 458.
 53 *Nietzsche* = FÜLEP II, 575.
 54 Vö. F. W. NIETZSCHE, *Az Antikrisztus*, Ictus Kiadó Bt., 1993, 55–56. skk.
 55 Uo., 42.
 56 Uo., 44–45.
 57 1Kor 1.20, 27.
 58 NIETZSCHE, *Az Antikrisztus*, Ictus Kiadó Bt., 1993, 68., 78.
 59 VATAI László, *Dosztojevszkij. A szubjektív életérzés filozófiája*, Bp., 1944, 132–133.
 60 NIETZSCHE, *A vándor és árnyéka*, Bp., Göncöl Kiadó, 1990, 40.
 61 [San Francesco] = *Egybegyűjtött írások II*, 407.
 62 Uo., 468.
 63 *Ami hiányzik a magyar irodalomból* = FÜLEP II, 167.
 64 *A regény a XIX. században* = *Egybegyűjtött írások II*, 368.
 65 *Az orosz nép* = FÜLEP I, 610.
 66 Vö. Alexander Bernát levele F. L.-nak = *Fülep Lajos levelezése*, I, 328.
 67 A kefelevonat 36. oldalának verzőján ugyanis a következő pecsét látható: Athenaeum Nyomda 1916 jul. 24. Művezetőség. MTAK 4555/18.
 68 FÜLEP, *Európai művészet és magyar művészet*, Bukarest, Kriterion, 1979, 111.
 69 Uo., 106.
 70 *Egybegyűjtött írások II*, 363.
 71 *A regény a XIX. században* = *Egybegyűjtött írások II*, 367.
 72 *A regény a XIX. században* = *Egybegyűjtött írások II*, 368.